

Janko Kos
UMETNIKI IN MEŠČANI
Spominjanja

1

Ko sem se rodil – leta 1931 –, je naša družina že nekaj malega let živela v lastni hiši ali, bolje, hišici sredi nastajajočega vilskega naselja za ljubljanskim Bežigradom. Naša družina – to smo bili oče Tine, akademski kipar, kot se je uradno imenoval ta umetniški poklic, mati Katja, do poroke učiteljica, nato pa žena in mati s skromno pokojnino, starejša brata Marko in Branko, nazadnje še jaz sam. Skupaj z nami je svoja zadnja leta preživljala materina teta Marija, toda nje se komajda spominjam, bolj ob pomoči starih fotografij kot z živimi vtisi. Umrla je, ko mi je bilo šest let.

Hišo, ki še zmeraj stoji in upam, da bo še dolgo stala, je za očeta sezidal arhitekt Schell, ki je zgradil še več podobnih hiš za Bežigradom in v Šiški. Da je bila lahko sezidana proti koncu dvajsetih let prejšnjega stoletja, v času, ko je bilo s takšno zidavo težko, je najbrž pripomogla s svojimi prihranki teta Marija, in ker teh ni bilo dovolj, si je oče omislil posojilo. Bilo mu je nekaj več kot trideset let, po nekaj letih težavnega, slabo plačanega kiparskega dela bi si težko omislil selitev iz najemniškega stanovanja nekje na Kodeljevem v lasten bežigrajski dom. Kljub temu je bil očetov načrt zanj zahteven, sam je narisal očrt hiše, njeno izvedbo je prepustil arhitektu. Podoba hiše je bila prijazno tradicionalna, z zelo strmo streho, primerno podalpskemu okolju. Posebnost je bila ta, da je hiši pridružil razmeroma velik atelje, pokrit s teraso, na vogalni strani okrašen z velikim dvostranskim reliefom iz žgane gline. Izdelal ga je v slogu plastično poenostavljene nove stvarnosti z rahlimi sledovi simbolistične secesije, ki jo je spoznaval med študijem na Dunaju tik pred prvo svetovno vojno. Simboličen

pomen je v prvem delu reliefa namenil upodobitvi moža in žene, ki mu podaja jabolko, kar spominja na zgodbo o Adamu in Evi, v drugem delu pa sta mož in žena z otrokom v naročju. Od nekdaj sem bil prepričan, da sta to oče in mati z najstarejšim bratom Markom. Ne glede na to sem vedel, da je relief vreden občudovanja, zato se nisem začudil, ko sem ga pred nekaj leti našel v vodniku po Ljubljani in njenih znamenitostih. Ob reliefu je bila ob hišnih vratih še velika skulptura sejavca. Teh je oče tudi pozneje izdelal še nekaj in s tem nadaljeval v kiparstvu tradicijo, ki jo je v slovenskem slikarstvu začel Grohar. Posebnost »hišnega« sejavca je bila ta, da ga je oče postavil kot moški akt – nekoliko nenavadna kombinacija grških marmornih športnikov in slovenske kmečke tradicije. Ta je bila v očetovem svetu seveda močnejša in globlja, kot kaže vrsta kipov iz kmečkega in delavskega življenja v plastičnem slogu nove stvarnosti, nastalih v času okoli leta 1930.

Oče je hotel dati naši hiši že na zunaj pečat umetništva – da je dom umetnika in prostor njegovega dela. Temu je ustrezala notranjščina njegovega ateljeja, prostornega, z velikim oknom in primerno osvetljava. Ne verjamem, da je v tistem času kak drug kipar v Ljubljani imel podobno veliko delavnico. Takrat sem jo lahko primerjal samo z ateljejem Franceta Goršeta. Bil je malo mlajši od očeta, v tridesetih letih sta bila dobra prijatelja. Ne spominjam se, da bi prihajal v našo hišo, me je pa oče vzel s sabo v Goršetovo delavnico v starem, zdaj žal porušenem Kolizeju. Moral si se spustiti po stopnicah z Gosposvetske ceste na dvorišče, kjer so se v kletnih prostorih, odprtih vanj, vrstile obrtniške in druge delavnice; ena med njimi je bila Goršetova. Odprla se je v temačen, ne preveč ugleden prostor, natlačen z nekakšno opremo in kiparskimi deli. Vsekakor se ni mogla primerjati z očetovo. Gorše je bil seveda kipar

drugačnega tipa, po duhu strogo katoliški, avtor ženskih aktov, pa tudi cerkvenih in verskih kipov. Oče ga je zelo cenil, niti malo ni bil zamerljiv ali zavidljiv zaradi uspehov drugih, razen pri tistih, ki so si pomagali do javnih naročil z dobrimi zvezami in vplivnimi krogi politike in gospodarstva. To se mu je zgodilo ob Lojzetu Dolinarju, ko je sam dobil prvo nagrado za spomenik kralju Aleksandru na Kongresnem trgu, postavitev pa so dodelili Dolinarju. Podobno je bilo po vojni z Borisom Kalinom, ki je postal uradni kipar socialistične oblasti.

Z Gorštom sta se verjetno videvala še med vojno, dokler ni leta 1945 emigriral, nazadnje v ZDA, in se na starost vrnil na avstrijsko Koroško. Ko se je po letu 1960 začel vračati na obiske v Slovenijo, je večkrat prišel k očetu, vendar ga nisem srečal. Ob nekem obisku, ko staršev ni bilo doma in sem bil odsoten, je izročil pozdrave moji ženi, in tako ga nisem več videl. V spominu ga imam takšnega, kot je bil tik pred vojno – mlad, temnolas in bradat. Ko mislim na njegovo druženje z očetom, sklepam, da ju je v tistem času povezovalo to, da sta oba ustvarjala plastike tudi za cerkvene potrebe, vendar iz različnih nagibov, Gorše kot veren katoličan, oče kot bolj ali manj svobodomiseln, morda neprepričan ateist, ki se sakralnemu kiparstvu posveča kot umetnik. Gorše je umrl na Golniku leta 1986, moj oče sedem let pred njim.

Gorše ni bil edini od likovnikov, s katerimi je bil oče povezan pred vojno, po njej pa je iz različnih razlogov začasno ali sploh izgubil z njimi stik, največ zaradi spremenjenih političnih in ideoloških okoliščin. Spominjam se Mihe Maleša, ki sem ga z očetom še kot otrok obiskoval v hiši, naslonjeni ob breg za tivolsko graščino. Doma smo imeli njegovo revijo *Umetnost*, ki sem jo vneto pregledoval, vendar ne vem, kakšni so bili prijateljski stiki med njim in

očetom. Po vojni jih ni več bilo. Zanimivejša in po svoje dolgotrajnejša je bila zgodba s Francetom Miheličem. Z njim sta se – bil je precej mlajši od očeta – spoznala najbrž že pred vojno v družbi ljubljanskih »umetnjakarjev«, in sicer pred Miheličevim odhodom na Ptuj za gimnazijskega učitelja risanja. Ko se je leta 1941 umaknil pred Nemci v Ljubljano, se je po igri okoliščin znašel v očetovem ateljeju. Mladi slikar se je naselil v takratnem Delavskem domu, kjer sva ga z očetom obiskovala. Prostorna soba je bila polna slikarske opreme in oblek, tam je bila – kolikor se lahko spomnim – slikarjeva prijateljica. Sicer pa smo Miheliča pogosteje videvali pri nas doma, oče mu je prepustil del svojega ateljeja, in medtem ko je sam kiparil, je slikar naslikal nekaj svojih najboljših platen v realističnem slogu, v katerem je bil že pravi mojster in ki je bil precej drugačen od sloga povojnih nadrealističnih slik. Rezultat tega sodelovanja sta bila na Miheličevi strani dva portreta, upodobil je očeta in brata Branka. Oba sta najbrž med njegovimi redkimi portreti, gotovo pa med najboljšimi slovenskimi primerki portretnega slikarstva. Od očeta si je Mihelič lahko ohranil glavo, ki jo je oče vdela v žgano glino, prav tako eno najboljših del med številnimi portreti, ki jih je izdelal med vojno.

Sodelovanje z Miheličem je doživelo v letih 1941 do 1943 nadaljevanje in posledice, ki niso bile najprijetnejše. Na tem mestu stopa v njuno zgodbo očetov dolgoletni prijatelj Jaka Oražem, po poklicu najbrž menedžer, pred vojno menda direktor nekega beograjskega hotela, tik pred vojno pa stanujoč kot rentnik blizu našega doma za Bežigradom. Podjetni gospod, ki je še dolga leta zahajal v našo hišo, vendar zaradi utesnjenosti številne družine ne ravno v materino veselje, je ob začetku vojne odprl v Pražakovi ulici majhen lokal, zasebno prodajno galerijo.

Ukvarjal se je torej s ponudbo in prodajo likovnih umetnin, verjetno tudi Miheličevih in očetovih. Da bi javnost opozoril na svojo galerijsko ponudbo, je leta 1941 priredil v tem skromnem prostoru – kjer je včasih zaposlil tudi mene kot nadomestnega varuha slikarstva – razstavo očetovih in Miheličevih del. Vabilu na odprtje razstave se je med drugimi kot gost odzval visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli. Ne vem, kako je odprtje potekalo, oče o tem ni govoril in Mihelič še manj. Iz poznejših govoric sem lahko razbral, da sta bila takšno odprtje in razstava sama s stališča Osvobodilne fronte prestopok zoper »kulturni molk«, zaradi Graziolija pa sploh politični delikt. Ta zamera je gotovo zbudila hudo kri med kulturniki NOB in bi se kasneje slabo končala, ko ne bi Mihelič po italijanski kapitulaciji odšel v partizane, tam pa poleg Jakca in Pirnata postal eden izmed osrednjih nosilcev propagandne partizanske grafike. To je rešilo suma kolaboracije ne samo njega samega, ampak tudi našega očeta. Kljub temu je bilo po vojni iz kroga Ferda Kozaka slišati nekaj dvomov o dogodku v letu 1941 ali o tem, kdo in zakaj je kršil »kulturni molk«.

Po vojni se oče in France Mihelič nista več videvala, razen morda ob priložnostih, za katere v družini nismo vedeli. Mihelič je takoj po zmagi NOB in komunistične partije postal profesor na likovni akademiji. Morda si je tudi naš oče želel kaj podobnega, vendar so do podobnih mest prišli nekateri mlajši kiparski vrstniki. Želja se mu ni izpolnila. Nekaj priznanja v novi državi pa je vendarle prejel. Ko je Tito konec maja prvič obiskal Ljubljano, so ob njem zbrali skupino slovenskih umetnikov, zlasti partizanskih in partijsko organiziranih, vsekakor zanesljivih ali vsaj sredinsko nemotečih. Najdemo jih na fotografiji, v sredini s Titom, očeta je videti v skromnem ozadju na

skrajni levi precej daleč od Tita. Z mnogimi drugimi je oče leta 1950 prejel Prešernovo nagrado. In ker so že v prvih povojnih letih potrebovali kiparska dela za spomenike talcem in partizanskim borcem, je zanje dobil več naročil, med drugim v rodnih Moravčah.

Bolj od tega je vsaj zame bilo zanimivo nadaljevanje Miheličevega razmerja do očeta in mene osebno, to pa na način, ki ga kot otrok v medvojnih letih še nisem mogel predvideti. Leta 1950 sem kot zelo mlad, ognjevit in velikopotezen kritik neprizanesljivo ocenil dramatiko Mire Mihelič, kritika je izšla v *Mladinski reviji*. Avtorico sem seveda poznal kot Miro Puc po romanu *Obraz v zrcalu*, ki je izšel med vojno, vedel sem, da je zdaj poročena z Miheličem. Kritika je zbudila precej zgražanja med njenimi literarnimi prijatelji. Slišati je bilo, da je Lili Novy – z njo sva se čez nekaj let zelo dobro razumela, ko sem jo spremljal po stari Ljubljani – izgovorila usodne besede: »Tako se pa vendarle ne dela!« Ne vem, kaj si je mislil o stvari soprog slikar. Mera je bila polna, ko sem v teh letih zavračal dela Mateja Bora, Miška Kranjca in Antona Vodnika. Mihelič je izdelal zelo dobro karikaturo ptiča kosa, ki na vse grlo oznanja svetu svoj kritični napev. Objavljena je bila v *Naših razgledih*, glasilu srednje generacije, ki smo jo mladi imeli za kulturno zaostalo in politično privilegirano. Kljub temu je čez nekaj let ta zgodba doživela pomirljiv, čeprav ne docela prepričljiv konec. Ko sem po letu 1959 nekaj let deloval kot dramaturg ljubljanskega lutkovnega gledališča, sem za ta oder predelal Maeterlinckovo *Sinjo ptico*. Mihelič naj bi zanjo zasnoval sceno. Da bi se dogovorili o podrobnostih, sva se z direktorjem Poldetom Dežmanom oglasila v vili Miheličevih na Mirju. Po uspešnem delovnem pogovoru se je prikazala Mira Mihelič, v noši in drži vsa damska, in nam prijazno, vendar molče postregla

s kavo, nato pa prav tako molče odšla. Mihelič je sceno kmalu izdelal tako, da bi jo lahko uvrstili med njegova najboljša dela tistega časa. Žal je nekaj let po premieri v gledališkem skladišču zgorela. Od nje so ostali najbrž samo prvotne skice in načrti.

S tem seveda pripovedi o umetnikih, ki so prihajali v našo hišo v mojih otroških letih, še ne more biti konec. Tu so bili še očetovi literarni znanci in prijatelji, s katerimi je bil bolj povezan kot s svojimi likovnimi sodobniki. Toda o literatih na drugem mestu in v drugačni zvezi. Moram pa omeniti bolj ali manj naključna srečanja z osebami, ki jih je v našo hišo zaneslo po posebnih opravkih. Prvi med njimi je bil filozof France Veber. Hiša je bila zamišljena kot enodružinska, toda denarna stiska je starše prisilila, da so zgornje nadstropje oddajali v najem, kar je bilo precej neudobno, kajti obiskovalci so morali k stranki skozi našo predsobo, široko odprto na stopnišče. V mojih prvih otroških letih je tu stanovala družina Miroslava Črnivca, geodeta po poklicu in komunista po prepričanju, o čemer sklepam po govorici, da je bil po vojni zaprt na Golem otoku – ali pa je bil tam njegov sin. Proti koncu tridesetih let so se odselili, novi najemnik je bil dr. France Žekar, železniški uradnik, z ženo in njeno hčerko. Kakšne vrste doktor je bil, ni bilo jasno, sklepam lahko samo, da je šlo za doktorja filozofije. K njemu je pogosto prihajal takrat osrednji in morda največji slovenski filozof France Veber. Vendar ne samo na filozofske pogovore, prihajal je pogosto vinjen in ne zmeraj jasnega pogleda. O tem sklepam iz dejstva, da me je – ko me je srečal na sredi stopnic – pobožal po licu in dejal nekako tako, kot da ga spominjam na »rdeč jabolček«, kar je bilo v očitnem nasprotju z dejstvom, da sem bil bled in suhljat. Po tej izjavi se je filozof s precejšnjim naporom napatil po stopnicah navzgor. O

tem, ali je imel Veber na svojih obiskih tudi kakšen stik z očetom, ne vem skoraj ničesar. Res pa je, da je v naši domači knjižnici že nekaj let ležala knjiga *Sv. Avguštin* izpod Vebrovega peresa. Ker oče ni imel posebnega interesa za filozofijo, si te knjige ne morem razlagati drugače, kot da jo je očetu podaril avtor.

V povojnih letih sem na Vebrovo osebo in dela skoraj pozabil, čeprav sem se močno zanimal za filozofska vprašanja, vendar v drugačni smeri od te, ki jo je zastavil Veber. Samo včasih sem ga opazil, kako samotni ali v družbi s sebi sorodnim spremljevalcem stopa počasi, zamišljeno in negotovo po Dunajski cesti. Stvar se je spremenila, ko sem proti koncu šestdesetih let napisal filozofski učbenik *Oris filozofije*. Za njegovo drugo, dopolnjeno izdajo, ki je izšla leta 1970, sem dodal kratek pregled slovenske filozofije, v njem pa namenil kratko poglavje Francetu Vebru. V ta namen sem si moral pozorno ogledati njegova poglavitna dela. Priznati moram, da me niso za trajno pritegnila, motil me je jezik, ki je s svojo neokretno, rahlo jugoslovansko obarvano govorico kazal, da se je avtor moral preseliti iz nemškega Gradca in se čez noč spremeniti v slovensko razmišljajočega misleca. Kljub temu sem se potrudil, da sem to filozofijo povzel popolnoma nepristransko, po njeni vsebini in pomenu. Kmalu potem sem po pošti prejel nepodpisan zavoj in v njem Vebrovo knjigo *Uvod v filozofijo*. Sklepal sem, da mi je ni mogel poslati kdo drug kot avtor sam. V zahvalo? Ali v opomin? France Veber je umrl leta 1975.

Precej drugačen obiskovalec, vendar ne prepogost, je zahajal mimo nas k Žekarjevim skoraj ob istem času kot največji slovenski filozof. To je bil deček mojih let, vendar večji in močnejši. Verjetno jim je kaj prinašal. Ne vem, od koga sem slišal, da je bil ministrant pri frančiškanih

na Marijinem, zdaj Prešernovem trgu. Morda se motim, toda to podrobnost sem si verjetno zapomnil prav zato, ker sam nisem bil ministrant, vsaj ne v običajnem smislu, toda o tem na drugem mestu. O malem obiskovalcu nisem spraševal, kdo da je. Šele po mnogih letih se mi je posvetilo, da je bil to Taras Kermauner. V naši družini očitno nismo vedeli, da je bila gospa Žekarjeva njegova teta in kdo je bil njen nečak.

S Tarasom sva se zares spoznala šele po letu 1950, ko sva oba že stopala v svet »ideologov« in »oporečnikov«. Ne takrat ne pozneje mi ni omenil, da je bil pred leti naš hišni gost. O teti in stricu, s katerima je živela njena nezakonska, debelušna in nekako posebna hči, ni maral govoriti. Izdal se je s kratko opazko v nekem spominskem besedilu ali pogovoru.

V tem besedilu je najbrž mimogrede omenil, da smo bili kmečko-delavska družina. To ni bilo čisto res. Naša družina je bila seveda drugačna od njegove, pa tudi od družin drugih, s katerimi sem prihajal po letu 1950 v tesnejši stik. To so bili Primož Kozak, Veljko Rus, Ciril Zlobec, Janez Menart, Tone Pavček, Kajetan Kovič, Vital Klabus in Venó Taufer ter Lojze Kovačič, Mirko Zupančič, Franček Bohanec in mnogi drugi, da ne omenim tistih, s katerimi sem se sprijateljil v šolskih klopeh pred letom 1950, ko smo vsi prišli na univerzo. Paleta njihovega družinskega in s tem socialnega, celo političnega izvora je bila za takratno ljubljansko populacijo, ko so druga ob drugi živele stare meščanske družine, ob njih pa družine na novo vzraslih partijskih funkcionarjev, srednjega in višjega uradništva, zelo pisana. Njihovim potomcem so se po vojni pridružili sinovi kmečkih družin, tako tistih, ki se jim je v mestu s partizansko provenienco obetala boljša prihodnost, kot teh, ki so bili zaznamovani z medvojnimi nasprotovanjem komunizmu. Končno so bili tu še vrstniki nedoločnega, napol proletarskega in malomeščanskega izvora. Med njimi sem bil posebež, kajti z izjemo Primoža Kozaka, čigar oče ni bil samo komunistični funkcionar, ampak pred vojno tudi literat, sem bil v tej generaciji edini umetnikov sin. Naša družina je bila umetniško-malomeščanska, vsaj za takšne so nas lahko imeli v bežigrasjski soheski, kjer smo živeli. Da nas je Taras Kermauner imel za kmečko-delavske, je bilo prepričanje, ki si ga je ustvaril iz vtisov v času, ko je obiskoval našo hišo, tik pred vojno, med njo in takoj po vojni. V petdesetih in šestdesetih letih, ko sva se pobleže spoznala, so bili njegovi obiski redkej-

ši, pravzaprav že redki, videvala sva se drugje. Da nas je imel za delavske, je bil razlog pač ta, da je kiparski poklic od vseh umetniških najbolj soroden položaju ročnega delavca, in res je bil oče v svojem z materiali in orodjem napolnjenem ateljeju še najbolj podoben delavcu v obrtniški delavnici. Za Tarasa, ki je s starši takrat in še pozneje živel v častitljivi mestni hiši na Rimski cesti, je bilo morda še bolj presenetljivo, da smo dobršen del vrta obdelovali, gnojili, sadili zelenjavo, gojili sadjarstvo in vrtnarstvo nasploh, pa ne zaradi posebne ljubezni do teh spoštovanja vrednih dejavnosti, ampak zaradi preživetja v hudih časih pred vojno, pa tudi še v prvih letih po vojni. Ne samo to. Ko je bila teta Marija še živa, je stal za hišo kokošnjak, in celo potem, ko se nikomur ni več ljubilo skrbeti zanj, se je kakšna kokoš znašla v kleti, dokler je ni v pralnici pokončala naša stara Nežka, tetina družabnica in prodajalka v nekdanji mlekarni sredi mesta, zdaj pa pomoč pri kuhinjskih in vrtnih delih kot plačilo za kletno sobico in skupno družinsko hrano. Iz vsega tega je morda res nastajal vtis, da smo bili kmečko-delavska družina, a v resnici smo bili umetniško-malomeščanska.

To o malomeščanstvu je treba razumeti iz prebivalskih razmer spodnjega Bežigrada, ki je bil pred vojno še napol kmečko predmestje Ljubljane, a se je prav takrat začel spreminjati v njen napol urbanizirani podaljšek. Ko so se starši s prvorojencem Markom leta 1927 vselili v dograjeno hišico in vrt okoli nje še ni bil omejen z ograjo, je v soseščini stalo le malo ne dosti starejših hiš; šele po tem letu so zrastle nove, da so vse skupaj vsaj za silo ustvarjale vtis sklenjenega naselja. Še zmeraj je v njem ostajalo obilo nezazidanih površin, travnikov in zelenjavnih vrtov, in takšen je ta del Bežigrada ostal v mojem otroškem spominu. Od naše hiše se je proti železniški progi razprostiral odprt

svet, prek travnikov in drevja je pogled lahko segel do jasno vidnega Ljubljanskega gradu. Najzanimivejši predel tega razgleda so bili ostanki nekdanje livarne, ki je segala do Dunajske ceste, obrasle z razkošnimi kostanji. Prav ob cesti so še zmeraj stale nizke stavbe, med katerimi si stopal v nekdanjo tovarno. Na drugo stran, ob nekdanji Kobariški ulici, ki se zdaj imenuje Parmova, so stale nizke stanovanjske stavbe, za moj občutek barake, v katerih so živeli delavci, najbrž tudi uradniki. Morda je v njih za mojih otroških let živela Ada Škerl. Toda to je samo domneva, ki mi jo je ob priložnosti navrgel kak znanec. Nje same nisem utegnil povprašati o tem, kje je preživljala svojo dekleško mladost, čeprav bi jo lahko – spoznal sem jo okoli leta 1950 in imel z njo vrsto let uredniške ali literarne stike. Toda v tistem času so me zanimale druge stvari, ne spomin na mladostno okolje. Sicer pa ostanki nekdanje livarne niso bili zanimivi za otroke, ki smo si za svoje igre lastili ta zapuščeni predel, glavčina so bile podrtine z odprtimi kletnimi prostori, razpadlimi zidovi, obraslimi s travo in prehodnimi po ozki poti, ki je za novonastalimi vilami vodila na Dunajsko cesto.

To ni bil edini ostanek nekdanjega Bežigrada. Njegov najbolj prvobitni, kmečki del je še zmeraj obstajal v naši bližini, tik za bližnjim vogalom. Tam se je med novimi hišami širil obsežen porasel in samo še polobdelan vrt s pravo kmečko hišo in kozolcem ali skednjem, na eni strani odprt v ulico, na drugo zaprt z velikimi vrati z nadzidkom, kot vhod za kmečke vozove. Na tem mestu stoji zdaj mogočni in vsemogočni Zavod za zaposlovanje.

Sredi tako pozidanega predmestnega okolja se je zdela naša družina ne samo umetniška, ampak tudi malomeščanska. Okoli nas, v bližnji in malo bolj oddaljeni okolici, so stale večinoma nove vile, nekatere že na zunaj malo

boljše, druge puste in preproste, toda o tem, kakšni ljudje so živeli v njih, je odločal način življenja njihovih prebivalcev, ta pa je bil spet odvisen od poklica, premoženja in življenjskih navad doma in zunaj doma. Vse to je bilo merilo za njihovo javno, socialno, morda tudi politično veljavo. Toda o tej kot otrok nisem mogel premišljati, opazil sem lahko samo njena zunanja znamenja. Lastniki nekaterih vil so bili pravi meščani. To so bile predvsem enonadstropne vile, na zunaj ugledne, na znotraj urejene za enodružinsko domovanje. V njih ni bilo najemnikov, kvečjemu kak podnajemnik v kleti. Praviloma je imela vsaka teh družin služkinjo, kuharico ali sobarico. Pri kakšni so imeli bazen, centralno kurjavo in avto, toda teh je bilo še malo. Obseg in teža tega meščanstva sta bila razmeroma skromna. Čeprav še otrok, sem že vedel, da so med njimi odvetniki, zdravniki, inženirji, profesorji, direktorji in tudi kak trgovec ali podjetnik. Pa tudi med temi meščani so obstajale majhne razlike, ki se jih je dalo čutiti že na zunaj. Nekateri so svojo vilo ohranjali kot enodružinsko, drugi so si zgradili hišo v dve nadstropji, kar je pomenilo, da ob lastnem stanovanju oddajajo v najem dvoje ali celo troje stanovanj. Tak je bil inženir Štolfa, ki je ob naši hiši čez nekaj let zgradil moderno dvonadstropno vilo z ravno streho, kar je bil v okolici prvi in še dolgo edini primer take arhitekture. Pri te vrste meščanskih ljudeh nisi dobro vedel, ali so res trdno pri denarju in z najemninami dodatno bogatijo ali pa si z njimi pridobivajo življenjska sredstva, brez katerih bi težko shajali. Pravzaprav bi se dalo reči, da niso bili pravi meščani, ampak na meji z malomeščanstvom, in dejansko je bil njihov življenjski slog malomeščanski, čeprav so imeli velika in lepa stanovanja, najemnike in služkinjo.

Med takimi ali drugačnimi meščani bi težko našel umetnika, literata, znanstvenika ali sploh intelektualca. Čeprav jih je bilo kar nekaj, nekatere sem pobliže videval, se o nobenem ni moglo misliti, da gre za meščana v pravem pomenu besede. Nekaterih nisem niti dobro opazil in sem šele čez precej let izvedel, kdo in kaj so. Čisto blizu nas je leta 1940 živel Anton Ocvirk z materjo in bratom Zdravkom, ki je bil pesnik in gledališki igralec. Stanovali so kot najemniki v razmeroma skromni enonadstropni hiši. Svojega bodočega profesorja, ki je bil v tistem času že univerzitetni docent, sem spoznal šele leta 1950. Takrat sem po spominski rekonstrukciji ugotovil, da je dobro poznal naš okoliš in tudi očeta. Ko je oče leta 1979 umrl, mi je Ocvirk – takrat že kot univerzitetni kolega – poslal sožalno pismo. Toda Ocvirk ni bil edina pomembnejša javna oseba, ki sem jo lahko opazil v naši bližini in mi je že kot otroku zbudila zanimanje. V udobnem stanovanju sredi velike hiše ob Dunajski cesti, blizu nad nami, je prebival skladatelj Lucijan Marija Škerjanc z ženo in hčerko, ki so se mi zdeli zanimivi, toda nenavadni. Skladatelj sam – po svojem videzu in obnašanju velik in robusten – ni zbujal vtisa, da je običajen meščan. Morda se je ravno v tem kazalo, da je umetnik. Nekaj ulic naprej je z družino v lastni hiši živel Silvo Kranjec, profesor, zgodovinar in geograf, vsekakor spoštovanja vredna oseba. Že kot najstnik na koncu svoje otroške dobe sem ga cenil zaradi knjige *Med Napoleonom in Leninom*, ki pa ji socializem po vojni vsekakor ni mogel biti naklonjen. Na ulici, ki se od naše hiše vije proti severnemu Bežigradu, je tik pred vojno stopal v svoja moška leta Aleksander Bajt, ki sem ga videval samo mimogrede. Ob začetku vojne je izginil v pustolovščine, popisane v knjigi *Bermanov dosje*, nato pa se po vojni kot meteor vzpel v uspešnega, v socializmu cenjenega

ekonomskega strokovnjaka. Od blizu sem ga spoznal šele kot kolega na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, kjer sem ga leta 1987 pomagal izvoliti za rednega člana. Toda resnici na ljubo sem tudi tedaj gledal nanj precej od daleč, tako kot v mladih bežigraskih letih. Od vseh teh umetnikov, pisateljev in intelektualcev bi bil zame tik pred vojno najzanimivejši seveda Fran Govekar, oče in prvak slovenskega naturalizma – če bi vedel, da se bom kot literarni zgodovinar nekoč moral ukvarjati z njegovimi romani in če bi mi bilo znano, da z družino živi v lepi vili na severni strani našega okoliša, v stavbi, kjer je že nekaj let sedež poljskega veleposlaništva. In če bi vedel, da bo njegov vnuk moj gimnazijski sošolec. Cankar bi svojemu staremu tekmecu in zoprniku verjetno očital, da se je na koncu povzpел med prave meščane. Iz podatkov, ki sem jih kot radoveden otrok odkrival v popisu bežigranskega prebivalstva, je bilo videti, da vila ni bila njegova last in da so imeli kar nekaj podnajemnikov različnih poklicev, od preproste služkinje z dežele do novinarskega pripravnika. In tako bi moral tudi Govekarja prišteti k malomeščanom, ki smo ob pravih meščanih naseljevali dobršen del te vil-ske četrti.

Toda tudi v tem malomeščanskem sloju so bile velike razlike. Tako kot naša družina so mnogi bili lastniki malih hiš z najemniki. Drugi so v večjih stanovanjskih hišah ob Dunajski cesti in proti severnemu Bežigradu živeli v udobnih najemniških stanovanjih, včasih s služkinjo ali kakšnim podnajemnikom. Zdi se mi, da je v vilskem naselju, kjer se je ustalila naša družina, bila takšna večina družin. Na obrobju tega okoliša ob Dunajski cesti in čez njo pa proti severu, kjer so se vrstile »mestne« železniške hiše in napol barake, je bežigrasko malomeščanstvo prehajalo v proletariat. Ko sem kot otrok hodil mimo starih

kasarniških hiš ob Dunajski cesti proti kolodvoru in Žalam, sem dobro čutil razliko med spodobno zunanostjo hiš in ograjenih vrtov naše soseske in videzom prenaseljenih prostorov in dvorišč, kjer so živeli ljudje preprostih poklicev, ne več premožnejši trgovci in obrtniki, ampak zidarji, ključavničarji, špeceristi, mesarji, čevljarji, revne vdove, železniški in finančni uradniki pa strojevodje, monterji, krojači, natakariji, nazadnje služkinje, dekline in postreščki.

Resnici na ljubo sem to okolje slabo poznal. Kot deček sem se vse do prvega šolskega leta družil samo z otroki našega bližnjega okoliša in spoznaval samo družine meščanskega in boljšega malomeščanskega sveta. Ko sem petleten ali šestleten hodil v vrtec pri osnovni šoli za Bežigradom, sva bila prijateljčka z Miklavžem, sinom arhitekta Vladimirja Mušiča, ki je pred vojno postal znan po svoji Rdeči hiši na Poljanski cesti. Ta mi sicer pozneje ni bila preveč všeč, kar seveda pomeni, da nikoli nisem ljubil velikih delavsko-socialističnih stanovanjskih blokov, kakršne so gradili na Dunaju in so jih med vojnama poskušali udomaćiti tudi pri nas. Zdi se mi, da sva s prijateljčkom Miklavžem rada spremljala na poti v vrtec in nazaj svetlolaso deklico brez imena. Po dveh letih vrtca, kjer sem se v otroški gneči počutil zelo neprijetno, sem Miklavža dokončno izgubil izpred oči, iz Miklavža je postal arhitekt Nikolaj Mušič, žal zdaj med pokojnimi.

V tem času sem začel prijateljevati s Saškom, stanujočim zraven nas v hiši inženirja Štolfe. Njegov oče je bil inženir Šramel, mladi črnolasi gospod z mlado črnolaso ženo, bil je v službi na magistratu in tam ga je najbrž doletela nekakšna denarna ali morda politična nesreča, ki jih po vojni ni bilo tako malo. Lepega dne se je vrgel s terase – dogodek, ki mi je nejasno pred očmi ali pa si ga samo domišljam in so mi o njem pripovedovali očividci. S Saškom sem že med

vojno izgubil vsak stik, kar se zgodi zmeraj, ko začnejo otroci hoditi vsak po svoje v drugo šolo. Pravzaprav mi je za njim izginila vsaka sled. Morda se je po vojni preselil v Koper in tam ostal do svoje zgodnje smrti, za katero sem slišal mimogrede in po naključju. Edini živi spomin na mladostno prijateljstvo je ostala teta Ada, profesorica, ki je živela pri Šramlovih. Čez mnogo let me je ogovorila na nekem seminarju, ko sem tudi sam bil profesor in verjetno seminarski predavatelj.

Podobno, vendar drugačno usodo je imelo tik pred vojno in še med njo prijateljstvo s Karlom. Hinterlechnerjevi so stanovali v velikem stanovanju poleg skladatelja Škerjanca. Oče Karel je bil znamenit slovenski geolog, po izgubi službe na Dunaju profesor na ljubljanski univerzi in nekaj let njen rektor. Umrli je leta 1932, kmalu po rojstvu mojega prijateljčka Karla. Zapustil je vdovo, dve hčeri in njega. Druženje me je večkrat pripeljalo v njihovo stanovanje, polno imenitnega, starinskega dunajskega pohištva, toda najbolj so me zanimali albumi s podobami Dunaja, kar je bil začetek zanimanja za tradicijo tega Slovence posebej bližnjega mesta. Gospa Hinterlechnerjeva je bila morda avstrijska Nemka, najbrž so jo zaradi tega takoj po prihodu partizanske vojske v Ljubljano čez noč pregnali v Avstrijo. V zmedu tistih dni sem izgubil stik z njenimi otroki, ki so bili še mladoletni, predvsem s Karlom. Šele čez čas sem se pozanimal za otroškega prijatelja, toda za njim je izginila vsaka sled. So otroke pregnali hkrati z materjo in jih kasneje sprejeli nazaj? Najstarejša hči Ana je postala geologinja in zavzema ugledno mesto v tej slovenski znanosti. Na pokopališču sem opazil grob Hinterlechnerjevih, v njem je pokopana gospa Nežka, kar bi morda pomenilo, da se je čez nekaj let lahko vrnila.

Precej drugačno je bilo moje otroško in mladostno razmerje z družino Stanovnikovih. Živelimi so v hiši na ulici, ki se je začela z našim domom in končala pri pisatelju Govekarju. Dom Ivana Stanovnika je bil novejši, postavljen sredi tridesetih let, modernejši od drugih, večji in nekako veljavnejši. Njegova zunanjščina in tudi notranjščina sta bili meščanski, kot se je spodobilo za družinskega očeta, odvetnika in obenem politika v okviru Slovenske ljudske stranke, vendar na njenem levem krilu, kar ga je tik pred vojno pripeljalo v zvezo s komunisti, med vojno pa dvakrat v ječo. Toda za vse to kot otrok nisem vedel. K otroškimi igram na njihovem dvorišču me je pripeljalo prijateljstvo brata Marka s Stanovnikovim Tonetom, sošolcem. Razlog, da sem tudi jaz začel zahajati v to hišo, ni bila samo igra »med dvema ognjema«, pri kateri sem sodeloval brez posebnega veselja do merjenja moči v tekmovanju – tega že kot otrok nisem maral –, ampak tudi vse, kar je bilo mogoče najti v hiši. V obširnem mnogosobnem pritličju je bila ena od sob urejena kot kmečka izba z veliko kmečko pečjo in prav tako obširno mizo za številno družino. Še zanimivejše je bilo prvo nadstropje, kjer je bila ena od sob odmerjena knjižnici. V tej so bili med drugim na razpolago letniki *Sodobnosti* in predvsem Kocbekova revija *Dejanje*. To in ono sem si lahko sposodil. Bilo mi je nekaj več kot deset let, ko sem v *Dejanju* prebiral Kocbekove članke. Resda nisem dobro razumel njihovega namena in ozadja, gotovo pa so name napravili močan vtis z retorično ritmiko sloga in z duhovnim zanosom, ki so ga izžarevali. Toda to je bilo v času, ko še nisem vedel za Kocbeka pesnika.

Z nobenim od Stanovnikovih otrok nisem navezal prijateljstva, kot sem ga imel s Saškom in Karlom ter z drugimi, ki se jih po imenu več ne spominjam. To pa iz prepro-